

Jiří Hlaváček

VZESTUP A PÁD ČSLA?

Vojenská profese
v kolektivní paměti
důstojnického sboru
(1960–1970)

ORÁLNÍ HISTORIE A SOUDOBÉ DĚJINY

KAROLINUM

Vzestup a pád ČSLA?

Vojenská profese v kolektivní paměti důstojnického sboru
(1960–1970)

Jiří Hlaváček

Recenzenti:

doc. PhDr. Pavel Mücke, Ph.D.

PhDr. Prokop Tomek, Ph.D.

Vydala Univerzita Karlova

Nakladatelství Karolinum

Redakce Vendula Kadlečková

Grafická úprava Jan Šerých

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova, 2019

© Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., 2019

Text © Jiří Hlaváček, 2019

Cover photo © ČTK / Alexandr Hampl, 2019

ISBN 978-80-246-4411-0

ISBN 978-80-246-4440-0 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum 2020

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

*Věnováno plk. v. v. Ing. Josefu Kloboučnickovi
za první a nejdůležitější rozhovor...*

OBSAH

Poděkování	9
Úvod	10
Metodická poznámka	17
1. První setkání s armádou	29
Jistota (a) dobrodružství: osobní motivace pro vstup do armády	31
Těžko na cvičišti, lehkou na bojišti: vzpomínky frekventantů vojenských škol	44
2. Povolání jako každé jiné?	64
Přišel jsem na váš rozkaz: sociální a materiální aspekty života v armádě	78
Vojenské vysoké školství: (sebe)vzdělávání jako součást profese	96
3. ČSLA jako záštita socialistické vlasti	106
Členství v KSČ: stranická legitimace jako pracovní knížka	114
Zavře hubu a má odpracováno: o (ne)popularitě politického aparátu	127
4. Komplikované partnerství armády s veřejností	141
Armáda a civilní obyvatelstvo: ve víru stereotypních představ	149
Ztráta času, nebo přínos: základní vojenská služba v pamětnické reflexi	167
5. Červení versus modří	185
Bojová připravenost: skutečnost, nebo mýtus?	194
Obrazy (ne)přátelských armád: Varšavská smlouva a NATO	208

6. Pražské jaro a okupace Československa	224
Naděje a nová očekávání: polednový vývoj a jeho odraz v armádě	228
Srpnové dny zrady: vzpomínky na bratrskou pomoc	245
7. Počátky normalizace v armádě	267
Komu zvoní hrana: před prověřkovou komisí	274
Porážení hrdinové ve stínu zbabělých vítězů: střet kolektivních pamětí	286
 Závěr: vzestup a pád ČSLA?	305
 Zkratky	312
Tabulky a grafy	314
Bibliografie a použité prameny	329
Summary	348

PODĚKOVÁNÍ

Tato kniha by nikdy nemohla vzniknout bez podpory a přispění celé řady lidí. Na tomto místě bych proto rád poděkoval především všem narátorům a narátorkám, kteří sloužili (nejen) v šedesátých letech v ČSLA a kteří mně (nebo mým kolegům a kolegyním) ochotně poskytli své životní příběhy, zkušenosti a zajímavé názory na dobu současnou i minulou. Děkuji za čas, který mi věnovali, i za vstřícné přijetí a obdivuhodnou otevřenost při jejich vyprávění.

Za cenné rady a podporu děkuji všem svým kolegům a kolegyním z Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky a také z Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy. Jmenovitě především Miroslavu Vaňkovi, Pavlu Himlovi a Lucii Storchové. Díky patří také oběma recenzentům Pavlu Mückemu a Prokopu Tomkovi za konstruktivní připomínky k rukopisu včetně doporučení další zahraniční literatury a pramenů.

V neposlední řadě děkuji všem mým nejbližším, rodině a přátelům za podporu a trpělivost.

ÚVOD

Československá lidová armáda (ČSLA) a výkon vojenské profese v období komunistického režimu¹ představují jedno z výzkumných témat soudobých dějin, které dlouhodobě vzbuzuje řadu vášnivých diskusí mezi odbornou i (nezainteresovanou) laickou veřejností na straně jedné a početnou skupinou pamětníků, vojenských profesionálů a příslušníků předlistopadové armády na straně druhé. Obvyklý námět těchto debat představuje pestrá škála stereotypů, které se vztahují k otázkám úlohy a fungování armády za socialismu.² Tehdejší ozbrojené síly jako celek bývají často kritizovány za to, že představovaly pouze poslušný nástroj Komunistické strany Československa (KSČ), navíc pečlivě připravovaný za účelem využití proti vlastním občanům, popř. že armáda sloužila v první řadě k naplnění agresivních plánů Sovětského svazu v probíhající studené válce. Stejně tak samotní vojáci z povolání, příslušníci ČSLA, bývají líčeni převážně jako zaslepení komunisté neschopní vlastního úsudku, bez rozmyslu vykonávající mnohdy nespílitelné a v mnoha případech rovněž zbytečné rozkazy

-
- 1 Komunistickým režimem, popř. minulým režimem, v rámci této knihy rozumím – s vědomím významové nepřesnosti tohoto označení – společenský a politický systém na území Československa v letech 1948–1989.
  - 2 V tomto případě je možné odkázat na široce sdílenou kolektivní zkušenost mužské části populace, která do roku 1989 musela povinně absolvovat základní vojenskou službu. Vzpomínky přitom často podléhají selekci a obvykle jsou redukovány na humorná (absurdita vojenského systému), či naopak veskrze děsivá (šikana, tragické nehody) vyprávění, která mytizaci vojenského prostředí ještě umocňují. Viz např. Hobrland, Martin: *730: Válečné povídky z mírové doby*. Praha, Concept 42 2014; Rajsígl, Oldřich: *Vojín Sírgr aneb Ne-skutečná vojna*. Praha, Práh 2013; Lublas, Miloslav: *Janovice, nikdy více, lepší kouli do palice!* Praha, Mladá fronta 2014 (a řada dalších titulů, vydávaných zpravidla vlastním nákladem).

svých nadřízených. V neposlední řadě bývá předlistopadová armáda považována za zbytečnou a neefektivní instituci, v níž mařily v rámci povinné základní vojenské služby svůj čas a potenciál celé generace mladých mužů.

Obdobná (do značné míry černobílá a paušalizující) tvrzení tohoto typu jsou od počátku devadesátých let dvacátého století v českém mediálním a politickém diskurzu dlouhodobě a opakovaně využívána při různých příležitostech jako jeden z prostředků tzv. vyrovnávání se s (komunistickou) minulostí, a to nejen v případě armády.³ Záměrem této knihy však není výše uvedená tvrzení jedno po druhém vyvracet (naopak pozorný čtenář či čtenářka možná postřehne, že část z nich bude v té či oné míře potvrzena), ale spíše je relativizovat, tj. ukázat důstojníky ČSLA v trochu odlišném světle – jako každodenní vykonavatele určité profese, která měla svá pracovní dobová, ale i kulturní specifika. Právě dobový kontext, v němž se zkoumané historické události a procesy odehrávaly (tedy šedesátá léta minulého století), je třeba mít neustále na paměti při jakékoliv snaze o pochopení či interpretaci minulého aktérského jednání. Čtyřicet let komunistického režimu totiž z historického hlediska nepředstavuje jednotný monolit, jak se na první pohled může zdát, ale čtyři relativně odlišné dekády společenského vývoje, v nichž lze nalézt významné zlomy a diskontinuity. Armáda přitom může posloužit jako vhodný (vzorový) příklad jedné z mnoha institucí, která po roce 1948 prošla komplikovaným historickým vývojem a jejíž společenský obraz tímto petrifikujícím pohledem na nedávnou minulost z dlouhodobého hlediska značně utrpěl.

Poněkud vzletná metafora o „vzestupu a pádu“ ČSLA v názvu této knihy proto nebyla zvolena náhodně. Příkláním se v tomto případě k jedné z tezí bývalé poradkyně pro národní bezpečnost a pozdější ministryně zahraničí Spojených států Condoleezy Riceové.⁴ Přestože autorka při psaní své disertační práce, zaměřené na analýzu vzájemných mocenských vazeb mezi sovětskými a československými ozbrojenými

---

3 Viz např. Drda, Adam: *Mýty o socialistických časech*. Praha, Člověk v tísni 2010, s. 47–52 (kapitola Vojna dělá z chlapců chlapy); Drda, Adam a kol.: *Nástroje normalizační moci: metodická příručka*. Praha, Člověk v tísni 2012, s. 83–109 (kapitola Československá lidová armáda); Kabát, Jindřich: *Psychologie komunismu*. Praha, Práh 2011, s. 294–303.

4 Riceová, Condoleeza: *Nejisté spojenectví. Sovětský svaz a československá armáda 1948–1983*. Praha, XYZ 2005.

silami, mohla čerpat na počátku osmdesátých let jen z velmi útržkovitých pramenů, podařilo se jí na tehdejší dobu (i přes celou řadu zjevných nepřesností a za cenu značného zjednodušení) postihnout charakteristický rys cyklického vývoje československé armády v podobě několika vln politických čistek, které několikrát zasáhly armádu v éře jejího kvalitativního vzestupu, čímž se zároveň staly opakovanou příčinou jejích pádů.⁵ Zejména v důsledku dopadů těchto represí pak Riceová píše o ČSLA nejprve jako o armádě „rudé“ (padesátá léta), později „rudé a odborně zdatné“ (šedesátá léta) a následně opět jen víceméně „rudé“ (od poloviny sedmdesátých let).⁶

V této monografii si však nekladu tak ctižádostivý cíl, jakým by bezesporu byla snaha postihnout všechny tyto „vzestupy a pády“, tj. komplexně zmapovat přes čtyřicet let vývoje a fungování československé (od roku 1954 „lidové“) armády. Moje ambice je mnohem skromnější, přesto se však jedná o úkol z podstaty věci neméně jednoduchý: pokusit se o reflexi každodenního života⁷ příslušníků československého důstojnického sboru v šedesátých letech minulého století, a to zejména na základě analýzy a interpretace orálněhistorických rozhovorů s pamětníky a pamětnicemi. Získanou reflexi pak komparovat s dalšími prameny (oficiální dobové materiály a periodika, memoáry, populárněkulturní obrazy a odborná literatura), a čtenáři tak nabídn-

5 Riceová obhájila svou disertaci na univerzitě v americkém Denveru v roce 1981 a tiskem vyšla po úpravách o tři roky později. Při psaní své práce byla významně ovlivněna zejména československým diplomatem (a otcem Madeleine Albrightové) Josefem Korbelem, který po únorovém puči v roce 1948 emigroval do USA.

6 Riceová končí svůj výklad na začátku osmdesátých let. S dnešní znalostí následujícího vývoje je zřejmé, že její cyklická teorie po druhé fázi čistek (tj. od poloviny sedmdesátých let) pozbývá platnosti. Jen velmi těžko bychom totiž mohli v druhé polovině osmdesátých let hovořit o ČSLA jako o armádě „rudé“ a „odborně zdatné“. (Srv. např. Tomek, Prokop: Jiný pohled. Zpráva přidělců obrany velvyslanectví Spojeného království v Praze za rok 1981. *Historie a vojenství*, č. 2 /2016/, s. 60–72.) Pozitivní hodnocení nicméně zůstává vlastní pamětníkům z řad příslušníků normalizační armády po roce 1968, kteří s ohledem na svou profesní loajalitu ve vyprávěních konstruují obrazy vysoce připravené a bojeschopné armády. Přijmeme-li ustálenou tezi o tom, že armáda je odrazem společnosti, pak pokud byla společnost koncem osmdesátých let ideologicky vyprázdněná a spíše jen ze setrvačnosti dodržující dříve stanovená pravidla, obdobně by tomu mělo být i uvnitř armády. Koneckonců nedostatek její „rudosti“ v momentě zvratu na konci roku 1989 je zjevný.

7 Každodennost je v tomto kontextu chápána jako „bezprostředně prožívaný svět člověka, omezený jeho tělesným bytím, svázaný s plynutím času a vpletený do sítě sociálních vztahů, jež je utkána z významů“. Viz Sedlák, Petr: Každodennost jako předmět a koncept dějepisného poznání. *Soudobé dějiny*, č. 1–2 (2013), s. 156.

nout jakousi hlubinnou sondu do osobního a profesního života příslušníků ČSLA v jedné z nejzajímavějších dekád studené války.⁸

Před každým historikem či historičkou stojí na začátku jejich bádání nejedno těžké rozhodnutí. Jak co nejlépe časově a prostorově ohraničit téma svého výzkumu? Jakou metodu, teoretický přístup a prameny zvolit, aby byl výsledný „obraz“ minulosti co nejpestřejší? Pokusím se nyní alespoň ve stručnosti vysvětlit, proč jsem si pro svůj kvalitativně orientovaný výzkum vybral „pouze“ jedno desetiletí mezi lety 1960–1970 a do středu svého bádání postavil na místo (klasických) archivních pramenů především orálněhistorické rozhovory s pamětníky a pamětnicemi.

Odpověď na první otázku, týkající se časového vymezení výzkumu, je ryze historická (tj. událostní), resp. souvisí s celkově mimořádně pestrým (mezi)národním, politickým, ekonomickým, kulturním a společenským děním v šedesátých letech minulého století, které se zákonitě odrazilo i v armádě. Tehdejší bipolární svět se na začátku této dekády ocitl hned dvakrát téměř na samém pokraji jaderné války (nejprve během berlínské krize v roce 1961, ale především o rok později při krizi karibské). V druhé polovině zkoumaného období sice lze hovořit o pozvolném uklidnění či uvolňování (vrcholícím na konci šedesátých let přijetím tzv. politiky *détente*), nicméně reálně se soupeření mezi Východem a Západem pouze přesouvá z centra na periferii, a nabývá tak (pro studenou válku charakteristické) podoby déle trvajících zástupných (typicky regionálních) konfliktů v oblasti třetího světa (např. válka ve Vietnamu, arabsko-izraelský konflikt, občanské války v Africe apod.). Všechny tyto události přitom měly významný dopad mimo jiné také na zintenzivnění ideologické kampaně mezi oběma supervelmocemi, ale i na další vývoj vojensko-strategického plánování jejich obranných paktů (tj. Varšavské smlouvy a Severoatlantické aliance).

Zcela samostatnou kapitolu pak představuje vnitropolitický vývoj v Československu, a to zejména v souvislosti s postupnou liberalizací (nejprve ekonomiky a následně i kultury a celé společnosti), která vyvrcholila na jaře 1968. Proces pozvolného „uvolňování“ se současně nevyhnul ani armádě. Pražské jaro nepochybně představovalo ojedinělý pokus o systémovou reformu řízenou „shora“, která směřovala (ať už vědomě, či nevědomě) k celkové demokratizaci československé

---

8 Časové rozpětí výzkumu je však třeba chápat jen jako symbolické (resp. má svůj význam z hlediska selekce pramenů a výběru potenciálních respondentů a respondentek), protože v mnoha ohledech je nutně překračováno v obou směrech.

společnosti. Nové stranické vedení usilovalo o rozšíření dialogu mezi komunistickou stranou a společností, nicméně již od samého počátku naráželo na značný odpor ze strany ostatních zemí východního bloku, které obrodňý proces poměrně záhy vyhodnotily jako hrozbu ohrožující fungování celého socialistického zřízení. Následná intervence vojsk pěti států Varšavské smlouvy tak definitivně pohřbila jakékoli další snahy reformních komunistů o „socialismus s lidskou tvář“ (slovy jednoho z tehdejších aktérů: „jaro skončilo v srpnu“⁹). Konec dekády je pak ve znamení nástupu normalizace a konsolidace společenských poměrů.¹⁰

Šedesátá léta lze ve světle výše zmíněného považovat, minimálně z pohledu příslušníků ČSLA, za „zlatou“ éru československých ozbrojených sil. Armáda prošla v tomto období nejen významnou reorganizací, ale také celkovou modernizací bojové techniky a na základě tajných smluv se Sovětským svazem získala také své vlastní prostředky jaderného napadení (byť možnosti jejich použití byly značně limitované). Od poloviny šedesátých let ji tak lze bezpochyby zařadit mezi jednu z nejpočetnějších a nejlépe vycvičených armád východního bloku.¹¹ Její prvořadý úkol v případném budoucím konfliktu vycházel z internacionálních závazků a z vojenské doktríny Sovětského svazu. Celé území Československa mělo v případě další (pravděpodobně raketo-jaderné) války vytvořit tzv. nárazníkové pásmo mezi táborem socialistických zemí a západními (imperialistickými) státy a tomuto úkolu byl také dlouhodobě přizpůsoben masivní plán výstavby ozbrojených sil Československé socialistické republiky (ČSSR) po roce 1960. Početní stav příslušníků československé armády se proto v následujících deseti letech pohyboval v průměru okolo 210 000.¹² Předí-

9 Nedbálek, Víněk: *Jaro skončilo v srpnu*. Praha, Ideál 2005.

10 Pojem „normalizace“ je v této knize užíván ve dvojitým významu, a to jak v „užším“ slova smyslu jako období let 1968–1970 („normalizované“ období či „normalizace“), tak v „širším“ pojetí jako souvislé období let 1968–1989 (tzv. normalizace či „postnormalizované“ období). S užší definicí pracuji zejména v rámci poslední sedmé kapitoly.

11 Od druhé poloviny šedesátých let tak měla ČSLA ve zbrani dokonce nejvyšší procento obyvatelstva ze všech zemí bývalého východního bloku (1,64 %), tzn. více než sovětská armáda. (Blažek, Petr: *Jaderné hlavice, Československo a Varšavská smlouva po karibské krizi. Pražský web pro studenou válku*, č. 3 /2003/ [online] [2014–01–08]. [Http://www.praguecoldwar.cz/rakety.htm](http://www.praguecoldwar.cz/rakety.htm).)

12 Z tohoto, dnes již nepředstavitelného počtu tvořili přibližně 56 000 vojáků z povolání a posluchači vojenských škol, zbytek pak vojáci základní služby. (Bílek, Jiří – Láník, Jaroslav – Minařík, Pavel – Povolný, Daniel – Šach, Jan: *Československá lidová*

menzované počty vojáků a bojové techniky přitom nemalou měrou soustavně zatěžovaly národní hospodářství a představovaly nezanedbatelnou položku státního rozpočtu.¹³ Po relativně strmém kvalitativním „vzestupu“ ČSLA přichází v druhé polovině zkoumaného období její stejně rychlý „pád“ odstartovaný okupací Československa vojsky Varšavské smlouvy v srpnu 1968. Následný nástup normalizace doprovázený další vlnou politických čistek definitivně zpečetil osud několika tisícovek vojáků z povolání, kteří byli nuceni z armády v průběhu dalších let odejít.¹⁴

Odpověď na druhou otázku souvisí s již zmiňovaným cílem této knihy, kterým jsou dějiny (vojenské) každodennosti. Po teoretické stránce mi byl v tomto ohledu velkou inspirací kulturní model vojenských dějin amerického vojenského historika Johna A. Lynna, který jako první vytvořil ucelený teoretický nástroj vycházející z antropologických přístupů, jehož prostřednictvím lze zkoumat nejrůznější témata z oblasti militárních dějin.¹⁵ Lynn rozlišuje mezi ideologickým diskurzem války a vojenské služby na straně jedné a praktickou zkušeností s ním na straně druhé. Zatímco první rovina zahrnuje dominantní koncepce, hodnoty a ideály, které společně vytváří jakousi ideálně-typickou normativní představu o válce, armádě a vojenské službě, druhá zkušenostní rovina zachycuje její úspěšné či neúspěšné uvádění do praxe, a to skrze jejich aktérskou reflexi.¹⁶ Konfliktní interakce a zpětná vazba mezi oficiálním a tzv. realistickým (zkušenostním) modelem, aktérsky vytvářeným na základě konkrétní vojenské praxe, může vykazovat nejrůznější následky: převahu oficiálního modelu a např. důsledné prosazení disciplinace, nebo naopak proniknutí z praxe vzešlých zásad ze „zkušenostního“ modelu směrem „vzhůru“ do oficiálního modelu a následnou modifikaci, relativizaci nebo „mo-

---

armáda v koaličních vazbách Varšavské smlouvy: květen 1955–srpen 1968. Praha, Ministerstvo obrany ČR 2008, s. 156.)

- 13 Více finančních prostředků na obranu v přepočtu na jednoho obyvatele než Československo vynakládali v rámci Varšavské smlouvy už jen Sovětský svaz a Německá demokratická republika. (Fučík, Josef: *Stín jaderné války nad Evropou. Ke strategii vojenských bloků, operačním plánům a úloze Československé lidové armády na středoevropském válečnickém území v letech 1945–1968.* Praha, Mladá fronta 2010, s. 138.)
- 14 Chrastil, Sylvestr: *Normalizace Československé armády na počátku 70. let.* Brno, Vojenská akademie 2002, s. 124–125.
- 15 Lynn, John A.: *Battle. A History of Combat and Culture.* New York, Basic Books 2003, s. 360.
- 16 *Ibidem*, s. 367–369.

dernizaci“ jeho konceptů, popř. dokonce vytvoření alternativních, soupeřících verzí oficiálního diskurzu války a vojenské služby.¹⁷

Na následujících stranách se tak zejména prostřednictvím analýzy a interpretace orálněhistorických rozhovorů pokusím čtenáře v sedmi tematických kapitolách provést různými aspekty každodenního života bývalých důstojníků ČSLA v šedesátých letech od jejich prvotní motivace pro vstup do armády a setkání s vojenským vzdělávacím systémem přes klady a zápory vojenské profese, reflexi fungování politického aparátu, postoj veřejnosti k armádě a názor na její bojovou připravenost (včetně hypotetické možnosti jaderné války) až po osobní prožitky důstojníků spojené s obdobím pražského jara a okupací Československa vojsky Varšavské smlouvy v srpnu 1968, včetně zkušeností narátorů s průběhem následných normalizačních čistek.¹⁸ Napříč celým textem je pak sledována problematika (re)konstrukce mechanismů fungování socio-profesní (tj. vojenské) identity pamětníků.

Závěrem je třeba zmínit, že tato kniha pochopitelně nemůže poskytnout zcela vyčerpávající a definitivní odpovědi na všechny výše položené otázky. Domnívám se však, že v podobě dílčích tematických exkurzů může nabídnout alespoň základní vhled do vnímání každodenního života specifické, a pro komunistický režim z určitého pohledu klíčové, socio-profesní skupiny obyvatelstva (příslušníků silových složek), jejíž aktérské perspektivě (v kontextu jedné dekády) nebyla v rámci české historiografie dosud věnována větší pozornost.¹⁹

---

17 Za promyšlení uvedené interpretace Lynnova konceptu kultury války děkuji kolegovi Petru Wohlmuthovi z Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy.

18 Při sestavování struktury jednotlivých kapitol jsem vycházel z témat, která se v rozhovorech objevovala nejčastěji. Z tohoto důvodu práce nepokrývá všechny oblasti každodennosti. Stranou zůstává především problematika kulturního života v ČSLA (tj. hudební soubory, zábavy a soutěže, např. Armádní soutěž umělecké tvořivosti apod.) a oblast armádního sportu. Obě témata však byla pamětníky zmiňována jen sporadicky.

19 Viz např. Šedivý, Ivan: Fenomén moderní války. In: Čechurová, Jana – Randák, Jan a kol.: *Základní problémy studia moderních a soudobých dějin*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2014, s. 681–698; Storchová, Lucie: Válka. In: Storchová, Lucie a kol.: *Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné historické vědě*. Praha, Scriptorium 2014, s. 308–318.

METODICKÁ POZNÁMKA

Pro svůj výzkum jsem zvolil historickoantropologický přístup a metodu orální historie.²⁰ Historická antropologie staví do centra zájmu konkrétního člověka (aktéra), jeho jednání, myšlení a pocity, ale zároveň stále pojímá dějiny jako svým způsobem obousměrný proces. Dějiny tedy představují jednak lidský výtvar, jednak také nástroj, jímž jsou lidé sami v průběhu svého života (ať už vědomě, či nevědomě) formováni.²¹ Obdobně i metoda orální historie²² akcentuje individuální pohled (tzv. aktérskou perspektivu) na dějiny, a skrze vyprávění pamětníků a pamětnic tak přináší často diametrálně odlišné chápání a hodnocení některých „velkých událostí“ než klasická historiografie, jež upřednostňuje spíše „velká vyprávění“ (metanarace). Využití této metody je v mém případě přínosné ještě v jednom ohledu, a sice pro-

-
- 20 Orální historie se v posledních letech stává pro některé autory synonymem pro výzkum moderních dějin (tj. zejména socialistické) každodennosti. Viz např. Horák, Pavel: Dějiny každodennosti. In: Čechurová, Jana – Randák, Jan a kol.: *Základní problémy studia moderních a soudobých dějin*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2014, s. 707.
  - 21 Jeden ze zakladatelů historické antropologie Richard van Dülmen spatřuje její význam pro výzkum minulosti ve čtyřech ohledech. Historická antropologie podle něj vrací subjekt do dějin, otevírá nové tematické pole výzkumu, podává komplexnější obraz dějin a vnáší do historiografie interdisciplinaritu. (Dülmen, Richard: *Historická antropologie. Vývoj, problémy, úkoly*. Praha, Dokofán 2002, s. 90.)
  - 22 Podrobněji k teoreticko-metodologickým aspektům této (od šedesátých let minulého století stále se dynamicky rozvíjející) metody v českém prostředí viz Vaněk, Miroslav – Mücke, Pavel: *Třetí strana trojúhelníku. Teorie a praxe orální historie*. Praha, Karolinum 2015, ze zahraničí pak srv. Ritchie, Donald (ed.): *The Oxford Handbook of Oral History*. New York, Oxford University Press 2010; Leavy, Patricia: *Oral History. Understanding Qualitative Research*. New York, Oxford University Press 2011; Abrams, Lynn: *Oral History Theory*. New York, Routledge 2010.

to, že skrze sledování procesu (re)konstrukce vyprávění pamětníků, reflexe určitých témat – včetně vlastní role a (sebe)prezentace v příběhu – umožňuje lépe pochopit model celkových postojů a chování členů zkoumané skupiny (vojáků z povolání), ale i jeho případné proměny v čase, což je přístup, který není v rámci českých militárních dějin zrovna obvyklý. Historická antropologie a orální historie tak poskytují historikům či historičkám soudobých dějin ideální kombinaci teoretického rámce a konkrétní metody pro uchopení takto koncipovaného výzkumu. Tento text tedy nemá za cíl podat „objektivní“ obraz o poměrech v armádě šedesátých let minulého století, ale chce být spíše jakýmsi exkurzem do subjektivních a kolektivně sdílených představ vojáků o své profesi, stejně jako o mechanismech jejich vzpomínání.²³

Tyto subjektivně či (synchronně) kolektivně sdílené a (diachronně) tradované představy se manifestují v rozhovorech s dobovými aktéry, resp. skrze jejich narativy. Narativem přitom rozumím nejen narátorem ústně či písemně demonstrováný obraz jeho života, tj. subjektivní představu o dílčím aspektu minulosti, ale především samotnou strukturaci tohoto obrazu včetně jemu stabilně připisovaných významů.²⁴ Vycházím z přesvědčení, že každé vyprávění se skládá z dílčích narativ a je svým způsobem jedinečné, protože je vždy určeno pro někoho a za nějakým účelem, tj. lze v něm vysledovat něco, co lze nazvat strategií.²⁵ Rád bych se v této knize pokusil o „rozkrytí“ alespoň některých těchto narativních strategií (či taktik²⁶), které jed-

---

23 Při zkoumání paměti bychom neměli nikdy propadnout iluzi, že se setkáváme s autentickými vzpomínkami, vždy se jedná o vzpomínky nějakým způsobem zpracované a stylizované. Viz např. Kusá, Zuzana: Problém pravdivosti informací v životopisných rozpráváních. *Genealogicko-heraldický hlas*, č. 2 (1995), s. 17–20.

24 Narativ tak představuje diskurzivní konstrukci ve formě příběhu, jehož koherentní obsah je uspořádán formální strukturací zápletky kolem začátku, středu a zakončení. (Hamar, Eleonóra: *Vyprávěná židovství. O narativní konstrukci druhogeneračních židovských identit*. Praha, SLON 2008, s. 17.)

25 Každý vyprávěný příběh je selektivní, nevypráví se všechno, nýbrž jen body, které z děje vyčnívají. Vždy lze příběh vyprávět jinak. (Ricoeur, Paul: *Křehká identita*. Třebenice 2000, s. 37.)

26 Francouzský filozof a historik Michel de Certeau doporučuje soubor praktik k naplňování každodenních potřeb nazývat spíše taktikami než strategiemi, protože „obyčejní lidé“ mají podle něj v rámci hranic, které stanovili jiní, jen omezenou svobodu manévrování (tj. spíše než strategií pamětníci operativně využívají k dosažení svých cílů různé taktiky). (Burke, Peter: *Co je kulturní historie?* Praha, Dokořán 2011, s. 103.)

notliví pamětníci a pamětnice (částečně pod vlivem kolektivní paměti) ve svých vyprávěních hojně využívají jednak pro legitimizaci svého minulého, současného (a v mnoha případech i budoucího) jednání, ale také jako prostředek upevnění individuální (či skupinové) identity, která je výsledkem komunikačních procesů narativní povahy.²⁷

V tomto případě se opírám o sociální konstruktivismus²⁸ a předpoklad psychologů, že příběh je nositelem (mnohdy nevědomě) interpretace. Klíčovou roli v tomto procesu sehrává lidská paměť, která umožňuje vědomí kontinuity a identity subjektu.²⁹ Jedinec konstruuje minulé události a jednání v osobních narativních jednotkách, aby tak dal najevo určitou identitu a způsob života.³⁰ Paměť a vyprávění se vzájemně ovlivňují, výsledkem jejich společného působení je právě identita subjektu, která (v souladu s konstruktivistickým pojetím) nepředstavuje nějakou neměnnou danost, ale naopak mnohovrstevnatý a dynamický proces, v němž se odráží „významní druzí“, tedy jedinci či skupiny, k nimž člověk pocituje určitou sounáležitost.³¹ Privátní konstrukce narátorů a narátorek (dále jen „narátoři“³²) jsou tak ob-

-
- 27 Sociální paměť daného společenství je tak třeba chápat jako určitou fiktivní jednotu, ke které se jednotliví členové vztahují se svými individuálními verzemi historie, již považují za společnou pro daný kolektiv. Mezi hlavní úkoly kolektivní paměti patří „strukturovat identitu skupiny“, definovat a odlišit ji od jiných srovnatelných entit a v neposlední řadě také podat jistý obraz minulosti. Viz Rousso, Henry: K dějinám kolektivní paměti. In: Francoise Mayer (ed.): *Dějiny a paměť*. Praha, CEFRES 1993, s. 60.
- 28 Viz Berger, Peter L. – Luckmann, Thomas: *Sociální konstrukce reality. Pojednání o sociologii vědění*. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 1999.
- 29 Identita je v tomto kontextu chápána jako vědomě konstruované, časově strukturované a proměnlivé pojetí sebe sama (jako příslušníka kolektivu, nositele sociální role a jedinečné osoby), které je součástí nereflektovaného, biologického a psychologického „já“ (tj. smysly, tělesnost, vědomí). Viz Burke, Peter J. – Stets, Jan E.: *Identity Theory*. Oxford, Oxford University Press 2009, s. 3, 9–10.
- 30 Podle německého etnologa Kurta Rankeho je člověk *homo narrans*, tj. internalizuje se skrze příběhy a díky nim také interpretuje svět kolem sebe. Viz Ranke, Kurt: *Die Welt der einfachen Formen. Studien zur Motiv-, Wort- und Quellenkunde*. Berlin – New York, De Gruyter 1978, s. 40.
- 31 Podrobněji ke střetu esencialistického a konstruktivistického pojetí identity viz např. Brubaker, Rogers – Cooper, Frederick: Beyond „Identity“. *Theory and Society*, č. 1 (2000), s. 1–47.
- 32 Ačkoliv jsou ve výzkumném vzorku přítomny také dvě ženy, s ohledem na převažující zastoupení mužů jsem se rozhodl dále v textu pro lepší přehlednost užívat generické maskulinum. Obdobně tak činím i v případě čtenářů a čtenářek, badatelů a badatelek či pamětníků a pamětnic apod. Termín „narátorky“ dále v textu užívám pouze tam, kde podle mého názoru gender sehrává (či může sehrávat) určující roli.

vykle „lapeny“ do sítí životních příběhů komunity a hlubších struktur podstaty lidského života.

Člověk navíc skrze vyprávění sám určuje, co do narativizace zahrne nebo z ní naopak vyloučí, stejně jako způsob, jakým jsou události uspořádány do děje a jaký význam je jim připisován.³³ V tomto ohledu se přikláním k individualistickému pojetí kolektivní paměti, které vychází z představy, že paměť (ať už individuální, či skupinová) je především sociálním fenoménem a hlavní roli zde sehrává jazyk.³⁴ Kolektiv sám o sobě tak sice žádnou paměť nemá, ale významným způsobem určuje paměť svých příslušníků.³⁵ Jako prostředek k rozpletení spletité sítě aktérských strategií a narativů proto používám metodu narativní analýzy³⁶ a inspiroval jsem se také konceptem tzv. referenčních rámců, zjednodušeně řečeno významem a vlivem socio-historického, prostorového, situačního a individuálního kontextu na dobové jednání aktérů (včetně současných kontextů, které narátoři retrospektivně promítají do svého vyprávění, a které tak mohou ovlivnit aktuální způsob konstrukce osobních či epizodických narativů).³⁷

V této knize primárně vycházím celkem z 85 narativních a polo-strukturovaných rozhovorů s 50 bývalými vojenskými profesionály, které byly nahrány v letech 2009–2014 v souladu s metodologickými a etickými postupy orální historie.³⁸ Tyto rozhovory mají dvojí genezi.

33 Viz Čermák, Ivo: Myslet narativně (kvalitativní výzkum „on the road“). In: Čermák, Ivo – Mioviský, Michal (ed.): *Sborník z konference Kvalitativní výzkum ve vědách o člověku na prahu třetího tisíciletí*. Brno, Nakladatelství Albert 2002, s. 11–25.

34 Viz Halbwachs, Maurice: *Kolektivní paměť*. Praha, SLON 2010.

35 Assmann, Jan: *Kultura a paměť. Písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách a starověku*. Praha, Oikoymenth 2001, s. 36.

36 Konkrétně se jedná o kombinaci autobiografické a epizodické narativní analýzy, a to zejména s odkazem na tradici hermeneutického pojetí Fritze Schütze. K tématu narativní analýzy přehledově viz např. Hájek, Martin – Havlík, Martin – Nekvapil, Jiří: Narativní analýza v sociologickém výzkumu: přístupy a jednotící rámec. *Sociologický časopis*, č. 2 (2012), s. 199–223.

37 Podle Haralda Welzera a Sönke Neitzela mají referenční rámce svůj původ v myšlence, že interpretace a jednání lidí nelze pochopit, pokud nejdříve neprovedeme rekonstrukci toho, co „viděli“ – resp. v rámci jakých vzorců, představ a vztahů určité situace vnímali a jak tyto vjemy interpretovali. (Welzer, Harald – Neitzel, Sönke: *Vojáci. Protokoly o boji, zabíjení a umírání*. Praha, Academia 2014, s. 20–21.)

38 Jedná se o necelých 3600 normostran doslovných transkriptů a 146 hodin zvukových záznamů, jejichž první část je uložena v mém osobním archivu, druhá pak ve sbírce *Rozhovory* Centra orální historie při Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd ČR. Všechny rozhovory byly realizovány metodou orální historie a v souladu s etickým kodexem České asociace orální historie. V prvním, biografickém rozhovoru